

ПОЕТИКА Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Аналізуючи творчість Ф. Достоевського крізь призму українського літературознавства, ми акцентували увагу на такий знаменний факт, як примарність І. Франка у справі вивчення і популяризації в Україні творчості Ф. Достоевського, саме він став першим перекладачем творів російського письменника в Україні. І. Франко, здійснивши переклад твору «Слабке серце» (він перекладає назву твору як «Хоре серце»), відмітив магістральні прикмети поетики «духу» письменника і дав поштовх до вивчення творчості Достоевського. В статті проведено аналіз поетикальної парадигми творчості письменника крізь призму літературно-критичних досліджень Дмитра Чижевського – ученого–когнітивіста, який дивився на світ із позицій міждисциплінарності як філософ, людинознавець, тонкий цінитель мистецтва в усіх його проявах, як психолог та педагог, як антрополог-енциклопедист та універсаліст. Видатний український учений Д. Чижевський дав творчості Ф. Достоевського найвищу оцінку. Таку ж високу оцінку прозі Достоевського дав і І. Франко, назвавши письменника найгеніальнішим. Цих високих цінителів художньої спадщини Достоевського притягала його всеохопність погляду на людину та її психологію. Особливості поетики письменника проаналізовано в аспекті теоретичних поглядів І. Франка і методології, яку сформував в своїх теоретичних дослідженнях Д. Чижевський та продовжували інші українські вчені. Духовна традиція Дмитра Івановича Чижевського це насамперед могутній поштовх до розвитку української науки в цілому й, зокрема, – славістики, філософії, теорії літератури, літературознавства, мистецтвознавства, антропології, психології, педагогіки, історії. Духовна традиція Д. Чижевського – це прорив України у світову науку та культуру. З Чижевським кожен український учений може сміливо йти у світовий духовний простір. На думку близького друга Д. Чижевського, «...українські учені дослідники можуть сміливо виступати на світовому форумі без *interiority complex*»[4, с. 532].

У колі численних наукових зацікавлень Д. Чижевського був Ф. Достоевський насамперед як антрополог, знавець людських душ. Нерідко Д. Чижевський знаходив відповіді на запитання філософського, антропологічного, естетичного характеру, що хвилювали його не лише як ученого, але й як людину, саме у творах цього російського письменника. Як педагог-славіст Д. Чижевський пропонував своїм учням теми досліджень, які були пов'язані з творчістю Ф. Достоевського. Перший докторант Д. Чижевського – Дитрих Герхардт – працював над темою «Гоголь и Достоевский в их художественном отношении» [2, с. 209]. Романам Ф. Достоевського Д. Чижевський присвятив не один десяток ґрунтовних статей,

але й попри це уся його творчість переплетена згадками, цитуванням, посиланнями, порівняннями, відлунням прози письменника, про яку науковець сказав, що вона «підіймається» до вселюдської значущості» [6, с. 345]. Перш за все нас приваблює літературно-науковий підхід Д. Чижевського до аналізу художніх творів Ф. Достоевського. Для визначення методики літературознавця необхідно проаналізувати такі його праці, присвячені творчості російського письменника, як «Достоевський-психолог», «До проблеми двійника у Достоевського», «Dostojevski i zapadno-evropska filozofija», «К проблеме бессмертия у Достоевского. (Страхов – Достоевский – Ницше)», «К проблеме двойника у Достоевского», «Масарик и Достоевский», «Слов'янський реалізм», «Шиллер і «Брати Карамазови»», ряд інших його філософських і літературознавчих праць, а також розвідки провідних українських та зарубіжних славістів, які займалися цією проблемою. Спираючись на наукові розробки німецького славіста Х.-Ю. Герігга, метод Д. Чижевського можна було б визначити як суму прийомів, що включають в себе *формально-стилістичний*, *ідейно-історичний* аналізи з використанням *біографічного* методу: «Метод, який розробляє Чижевський... знаходиться в традиції Дільтея, тобто інтерпретація полягає головним чином на аналізі переживань письменника, але в той же час вивчається дух часу і історія літературних форм» [1, с. 150]. Важливість співвідношення історико-філософського та біографічного методів відзначає і відомий німецький славіст В. Янцен. Він, визначаючи *методологію* вивчення наукової спадщини Д. Чижевського, пише «Особистісний контекст є невід'ємним смислотворчим елементом історико-філософського тлумачення» [7, с. 17]. У статті аналізується *методологія* вивчення творчості Д. Чижевського, та вона співпадає з науковим підходом самого Чижевського до аналізу творчості Ф. Достоевського.

У Чижевського й Достоевського було багато спільного як у біографіях, характерах, так і у сфері *духу*, позначеного потягом до позасвідомого, трансцендентальними поривами й досі не декодованим утаємниченням. Коли Чижевський писав про твори Достоевського та його героїв, він часто мав на увазі себе. В обох геніїв у минулому був страшний спогад про *страху*, який наклав свій відбиток на їхню вдачу. У Достоевського – це загострення тяжких нападів *епілепсії*, у Чижевського – напади *депресії* і думки про суїцид.

Статті Чижевського – «Достоевський-психолог», «Шиллер і «Брати Карамазови», «До проблеми двійника у Достоевського» органічно вписуються у весь науковий доробок ученого, бо порушують і розв'язують такі наскрізні проблеми, як вартість людини у масштабах космосу, значущість *ідеї* у формуванні особистості, продуктивне мислення, вольове та емоційне життя, сутність людини, *сенси* її буття, її місце у світі, єдність її ества. Чижевський визнавав складність і загадковість людської істоти, ореол *утаємничення* над нею. І знаходив у творах Достоевського вираження цієї *душі* в усіх її виявах. Дмитро Чижевський був ученим нового типу. *Антропологія* для нього вища за психологію. *Антропологія* відкриває нові перспективи дослідження духовного

життя людини, розуміння її у безлічі проявів: «У творчості Достоевського стукотить до свідомості віку, що відірвався від багатомістової філософської традиції, ідея ієрархічності людського буття. Вона відкрилася йому як великому-художнику-антропологові (ми навмисне не кажемо «психологові») ...» [6, с. 345].

Антропологія за Д. Чижевським – це геніально передбачена міждисциплінарна *когнітивна* наука. До її завдань належить опис та вивчення системи знань, процесів обробки та переробки інформації, дослідження загальних принципів організації когнітивних (пізнавальних) здібностей людини в єдиний ментальний механізм і встановлення взаємозв'язку та взаємодії між ними.

Термін «когнітивний» все більше набирає значення «внутрішній», «ментальний», той, що підноситься до пізнання. Митець-антрополог, яким, безперечно, був Ф. Достоевський, не міг багато уваги приділяти «вторинному» – портретам, описам природи, колористиці, бо на першому місці був опис *душі*, занурення у глибини людського духу. І це приваблювало Д. Чижевського. Форми пізнання світу, екологічного середовища у Ф. Достоевського здійснюються у формах когніції як нової форми наукового знання, це нова наукова парадигма, але ж і не лише наукова, а й естетична. *Антропологія* за Д. Чижевським – це *когнітивна психологія*, хоча й вона лише частина «когнітивної науки, яка охоплює також штучний інтелект, лінгвістику, нейрофізіологію та філософію розуму» [3, с. 3]. Детальніше проблема антропології в аспекті вивчення творчості Ф. Достоевського розглянута в нашій статті «Антропологічні аспекти вивчення творчості Ф. Достоевського», яка надрукована на основі виступу на конференції «Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології» (Тернопіль, квітень 2008 р.).

Дослідження *поетики* романної прози Достоевського означає дослідження творів від *ідей* до виразу обличчя героя, від вчинків до задумів перетворення суспільства, від окремих проявів *духовного життя* до суцільної *поліфонії*, від секретів окремої особистості до загадковості «народного духу», від байдужості до пейзажних замальовок і звеличення ролі природи, від наскрізного мотиву *божевілля* до утвердження високого інтелекту. Для Чижевського *антропологія*, крім розлогого й детального трактування проблеми відчуття й сприймання, повинна спиратися на: а) продуктивне мислення; б) вольове та емоційне життя; в) на єдність ества людини. *Антропологія* повинна враховувати цілісність та єдність людської істоти, глибину, складність і загадковість її *буття*. І при цьому допускати *ієрархію душі*, можливість існування в людині різних функціонуючих *душ*.

Поетика романів Ф. Достоевського підтверджує продуктивність *когнітивного* підходу до різних форм функціонування системи поетичних атомів, або, як тепер кажуть, – *поетикальної парадигми*.

Як основну тему *антропології* Ф. Достоевського Д. Чижевський виокремлює твердження письменника про те, «що людина перебуває на межі

двох сфер буття» – зовнішньої та внутрішньої. Душевне (ми б сказали тут *духовне*) життя людини стає ареною борні обох світів, на межі яких стоїть людина. Ця боротьба відлунює у патетичних промовах Дмитра Карамазова, в етичних роздумах старця Зосими. Це й боротьба Бога з дияволом, а «поле битви – людські серця». Чижевський вважає, що здатність входити у контакт із обома світами, з якими межує людське буття, здатність бачити обидві безодні характерна не тільки для Карамазова, а й для кожної людини загалом. На думку Чижевського, цей *дуалізм* людського буття Достоевський спостерігав у самому собі.

Говорячи про нижчу й вищу людську природу в людині, яку змальовував Достоевський, Чижевський підходить до однієї з центральних тем у Достоевського – до теми *двійництва*. Нижча людська природа може ставати цілком самостійною й вести осібне життя. Таке роздвоєння людської істоти, вважає Чижевський – одна з улюблених тем Достоевського, яка знайшла втілення у творах «Двійник», «Підліток», «Злочин і кара», «Біси», «Брати Карамазови». Ми додали б до цього переліку й інші твори письменника, у першу чергу – його «малу прозу». Особливо показовою є анатомія *двійництва* у творах «Покірлива», «Хазяйка», «Дядечків сон». На наш погляд, тема *двійництва* у Достоевського всеохопна, вона до певної міри формує *метароман* автора, це константа його авторської манери.

Творчість Достоевського залишається об'єктом аналізу літературознавців усього світу, які інтерпретують прозу письменника крізь призму національної свідомості та історичного часу. Тому проблема вивчення творчої спадщини Достоевського залишається і до сьогодні актуальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геригк Х.-Ю. Дмитрий Чижевский / Хотт-Юрген Геригк // Достоевский и мировая культура. Альманах № 24. [под ред. К. А. Степаняна] — СПб : Серебряный век, 2008. — С. 146–159.
2. Герхардт Д. Воспоминания о Д. И. Чижевском [післяслово В.Янцена] / Дитрих Герхардт // Славістика. — Дрогобич : Коло, 2003. — Т. І. Дмитро Чижевський і світова славістика. — С. 195–210.
3. Кубрякова Е. Об установках когнитивной науки и актуальных проблем когнитивной лингвистики / Е. С. Кубрякова // Известия АН : серия литературы и языка. — 2004. — Т. 63. — № 3. — С. 3–12.
4. Феденко П. Дмитро Чижевський. Спомини про життя і наукову діяльність / Панас Феденко // Дмитро Чижевський. Українське літературне бароко. — К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2003. — С. 532.
5. Франко І. Темне царство / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. — Т. 26. — К. : Наукова думка, 1980. — С. 131–153.
6. Чижевський Д. Достоевський-психолог / Дмитро Чижевський : філософські твори : у 4 т. — Т. 3. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 343–360.

7. Янцен В. О соотношении историко-философского и биографического методов / Владимир Янцен // Наследие Дмитрия Чижевского и проблемы его изучения : сборник научных трудов. — Седльце, 2009. — С. 13–21.

Анотація

В статті проведено дослідження поетикальної парадигми творчості Ф. Достоєвського в аспекті теоретичних поглядів представників українського літературознавства. Досліджуються такі прояви поетики, як функціонування мотивів, символів та образів в творах, прояви ритму прози, визначення топосів, особливості портрету в творчості письменника й ін.

Ключові слова: поетика, стиль, символ, мотив, образ, духовність, двійництво.

Аннотация

Елена Быстрова. Поэтика Ф. Достоевского через призму украинского литературоведения.

Статья посвящена исследованию творчества Ф. Достоевского в аспекте теоретических идей представителей украинского литературоведения. Анализируются такие особенности поэтики произведений Ф. Достоевского, как функционирование мотивов, символов и образов в произведениях, проявления ритма прозы, определение топосов, особенности портрета в творчестве писателя и др.

Ключевые слова: поэтика, стиль, символ, мотив, образ, духовность, двойственность.

Summary

Olena Bystrova. The poetics of Dostoevsky's novels through the Ukrainian literary studies.

This article is dedicated to F. Dostoyevsky's creative work from the point of view of the Ukrainian scientists, literary critics. We research such function of the poetics as motifs and dominant images, symbols in the novels, the function of the topos and the portrait in the Dostoevsky's novels.

Key words: poetics, style, symbol, motif, image, spirituality, duality.